

פתח דבר: משבר הדיסציפלינות בעקבות השואה

ליאורה בילסקי

גיליון זה הוא פרי שיתוף פעולה יוצא דופן בין חוקרים מדיסציפלינות שונות אשר התבקשו לחשוב כיצד השפיעה השואה על הכתיבה, על המחקר ועל הלימוד בתחומיהם. המשתתפים נתבקשו לבחון את הסוגיה דרך מושג המשבר ולשאל: האם היוותה השואה משבר אשר הוביל לחשיבה מחודשת על דרכי המחקר והלימוד הקודמות וליצירת דרך חדשה? האם בעקבות השואה נוצרו מתודולוגיות חדשות? האם נוצרו תחומי מחקר ודעת חדשים? האם התפתחו שילובים בין-תחומיים? מה נדחה מן הקאנון ומה נשמר?

מעל הדיונים ריחפה אמירתו הידועה של תאודור אדורנו כי כתיבת שירה אחרי אושוויץ היא ברבריות. האם אמירתו של אדורנו הייתה אקט רטורי שנועד להדגיש את ייחודיותה של השואה בהיסטוריה האנושית? או שמא במבט רטרופקטיבי על התפתחות הדיסציפלינות לאחר השואה ניתן לאשש את התזה בדבר משבר הייצוג בעקבות השואה? שאלה זו חשובה בייחוד בנוגע לדיסציפלינות מדעיות אשר מתמודדות, כל אחת בתחומה, עם הקשיים של הכפפת השואה, בהיותה מאורע היסטורי ייחודי, לדרכי מחקר וחשיבה המתבססות על גיבוש סטנדרטים כלליים ומשווים.

הגיליון נוצר בכמה שלבים. בשלב הראשון שלחו הכותבים טיוטות ראשוניות מאוד של מאמרים אשר נקראו על ידי כלל המשתתפים בגיליון. בשלב השני התכנסנו לשני ימי עיון מרוכזים במכון ון ליר בירושלים, שבהם הוצגה ביקורת חיצונית על כל מאמר ובעקבותיה נפתח הדיון בשולחן העגול לכלל המשתתפים בגיליון. בשלב השלישי צפו המשתתפים בסרט שתיקת הארכיון בנוכחות הבמאית יעל חרסונסקי ולאחר מכן ניהלו דיון על הסרט, אשר מתפרסם כאן בליווי הקדמה מאת יניב רון-אל ויולי נובק.

במהלך העבודה המשותפת עלתה לא פעם התהייה אם הפרספקטיבה של "משבר" רלוונטית לדיון בהתפתחות החשיבה והמחקר האקדמי במחצית השנייה של המאה העשרים. עם זאת נראה כי דווקא השימוש במונח משבר, כמו גם ההתייחסות הביקורתית והספקנית למושג זה,

העלו שאלות ותובנות מעניינות באשר לאופן שבו נתפסה השואה בעיניים אקדמיות, ובאשר להשפעה וליחס בין התפיסה הציבורית של השואה לבין האופן שבו נדונה השואה במחקר. שתי תהיות מרכזיות עלו בהקשר זה: ראשית, האם השימוש במונחים המתארים משבר יכול לתת דין וחשבון על התפתחויות דיסציפלינריות שנדמה שאינן משבריות כלל? שנית, בהנחה שאכן נכון לרבר על משבר, האם השואה או מלחמת העולם השנייה הן גורם המשבר, או אולי דווקא מלחמת העולם הראשונה או עליית המודרניות? מחלק מן המאמרים בגיליון עולה כי קבלת התפיסה שהמשבר הוא משבר של המודרניות אינה מבטלת את החשיבות של השואה בתור ביטוי למשבר זה באותה דיסציפלינה. לעומת זאת, חלק מהמאמרים מראים כי בכמה דיסציפלינות ביטויים אחרים למשבר המודרנה היו משמעותיים הרבה יותר מהשואה בהשפעתם על התפתחות המחקר והכתיבה.

שלושה מאמרים בגיליון נכתבו מפרספקטיבה היסטוריוגרפית ושלושתם עוסקים בנתק בין נקודת המבט של המעוול מחולל הפשע, לבין זו של הקורבן, ובאפשרות שנתק זה ישתקף ביצירת גופי ידע נפרדים, או בחלוקת עבודה בין דיסציפלינות אקדמיות נפרדות. דוד אנגל, במאמרו "המשבר ששבר אך מעט: תולדות ישראל כתמול שלשום", מצביע על הפרדה הנמשכת בין חקר השואה לבין חקר תולדות ישראל, ועל המחיר של חוסר אינטגרציה בין השניים. בדומה, נקודת המוצא של מאמרו של שאול פרידלנדר, "היסטוריה משולבת של השואה: אפשרויות ואתגרים", היא ביקורת על הנתק הנמשך בין כתיבתם של היסטוריונים גרמנים ויהודים על הרייך השלישי המתבטא בהבחנה בין היסטוריה כללית להיסטוריה יהודית, בין חקר מקבלי ההחלטות ופעולותיהם לבין חקר ההיסטוריה מנקודת המבט של קורבנות הרייך השלישי. הפרדה מתודולוגית זו הביאה, לטענתו של פרידלנדר, לראייה מעוותת של הקורבנות כפסיכיים, וגם תרמה ל"נרמול" של ההיסטוריה שקולות הקורבנות מודרים ממנה. למול התפתחות ארוכת שנים זו קורא המחבר לפיתוח היסטוריה אינטגרטיבית (או היסטוריה משולבת) של הרייך השלישי. לעומתו, ההיסטוריון עמוס גולדברג, במאמרו "השואה וההיסטוריה: נתקים בעידן פוסטמודרני", עומד על הקשיים הניצבים לפני אינטגרציה כזו, כמו גם על הסכנה של בנאליזציה של קולות הקורבנות. לדבריו "בתרבות שבה אנו חיים, קולותיהם של הקורבנות איבדו את מעמדם האתי, האפיסטמולוגי והאונטולוגי המהפכני. הם הפכו למעשה לאמצעים אסתטיים והם פועלים [...] כדי לספק לנו, צרכנים של דימויי שואה, את הדימוי הצפוי והרגיל ביותר של מה שחורג מעבר לכל דמיון".

שלושת המאמרים מציגים תגובות דיסציפלינריות שונות לשאלה אם הייתה השואה משבר ומה הקשר בינה לבין משבר המודרנה. לדעת אנגל, חוקרי תולדות ישראל רבים הביטו בחשד על השימוש שנעשה בשואה בידי חוקרים מתחומים אקדמיים אחרים לצורך חשיפת היבטיה האפלים של המודרניות וגמרו אומר לצמצם ככל האפשר את מקומה בסיפור-העל של קורות ישראל בעת החדשה. כלומר, הדיסציפלינה של חקר תולדות ישראל, בהיותה פרויקט מודרניסטי ביסודו, מתקשה להתמודד עם השואה, לטענתו, דווקא משום שהשואה מהווה ביטוי למשבר המודרנה. עבודתו של פרידלנדר, לעומת זאת, מבקשת להתמודד עם

משבר השואה ועם הקושי להכילו בדיסציפלינה ההיסטורית המודרנית על ידי שילוב קולות הקורבנות בנרטיב ההיסטורי, ושימור תחושת האי-אמון שהם מעוררים. בעוד מטרתה של הידיעה ההיסטורית היא לביית את חוסר האמון ולהסבירו, פרידלנדר מבקש לכתוב מחקר היסטורי בלי לחסל או לביית את הרגשת האי-אמון הראשונית. גולדברג, כאמור, מטיל ספק בפתרון זה, וסבור שאף שהדיסציפלינה של ההיסטוריה הושפעה באופן מהותי מדיונים בעלי אופי פוסטמודרני, כלומר ממשבר המודרנה, דווקא דיונים ששמו את חקר השואה במרכזם השפיעו על התפתחות זו מעט יחסית.

נושא אחר שעלה בדיונים היה הגירה של דיסציפלינה בעקבות השואה והשפעתה על שינוי המחקר והתפתחותו. מאמרו של ז'וזה ברונר, "הפסיכואנליזה כנשק: הנאציזם על הספה האמריקנית", בוחן את ההגירה של פסיכואנליטיקאים מובילים מגרמניה לארצות הברית ומצביע על העובדה המפתיעה שלא השואה בפני עצמה ולא השינוי הדרמטי בתנאים הפוליטיים, הכלכליים והחברתיים של מובילי הדיסציפלינה של הפסיכואנליזה הביאו אותה לידי משבר. תחת זאת, אירועים אלה הביאו דווקא לפריחה מחודשת ולשגשוג של הדיסציפלינה במרכזה החדש שנוצר בארצות הברית. כיצד ניתן להסביר פריחה זו? האם מדובר בהדחקה של השואה על ידי פסיכואנליטיקאים אשר מצאו עצמם פליטים ממולדתם, מנותקים מכור מחצבתם? בניגוד לחוקרים קודמים, אשר הצביעו על "קשר השתיקה" בין אנליטיקאים ומטופלים-ניצולים בנוגע לשואה, ברונר מצביע דווקא על כתיבתם התיאורטית הנרחבת של האנליטיקאים, אשר במרכזה ניתוח תופעת הדעות הקדומות. לפי הסבר זה, האנליטיקאים עסקו בכתיבתם בנאציזם ובמוטיבציות שלו, ובניתוח נפשיותם של מבצעי הפשעים, אך לא בטרואומטיזציה החמורה של קורבנותיהם. הם הצליחו להסביר את האירוע הקיצוני כביטוי פרטי של מכניזם נפשי כללי ומבחינה זו גם הם, כמו חוקרי תולדות ישראל שמתאר אנגל, לא שינו באופן מהותי את קווי היסוד של הדיסציפלינה שלהם בעקבות השואה.

גם מאמרם של חגי כנען, שמואל רותם ודנה ברנע, "היידגר בעברית: פרק בתולדות התגבשותה של פילוסופיה מקומית", עוסק בהגירה, אך הפעם זו הגירתם של פילוסופים יהודים גרמנים לארץ ישראל-פלשתינה. הכותבים בוחנים את התמודדותם של הפילוסופים המהגרים עם מורשתו האמביוולנטית של הפילוסוף הגרמני מרטין היידגר בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים. היידגר היטיב לזהות את משבר המדעים שעמו הייתה צריכה להתמודד הפילוסופיה לאחר מלחמת העולם הראשונה, אך אכזב רבים בשל תמיכתו במשטר הנאצי. כיצד התמודדה הפילוסופיה הישראלית כדיסציפלינה עם המורשת הבעייתית של היידגר? מה ביקשה לקבל ממנו והיכן נפרדו דרכיהן? וכיצד הדיון בקבלתו של היידגר על ידי ההוגים היהודים עשוי לסייע להבין את ההתגבשות של שיח פילוסופי מקומי בישראל? הקשר בין פילוסופיה ומוסר הוא גם נושא מאמרה של רונית פלג, אך היא מחזירה את המבט לשואה בתור משבר המחייב התנתקות מאבני היסוד של המחשבה המודרנית. במאמרה, "לאחר אושוויץ": הרגע שבו הפילוסופיה של המוסר הוסטה מצירה", היא מבקשת להצביע, בעקבות ליוטר, על השינוי הרדיקלי שעל הפילוסופיה לעבור כדי להתמודד עם משמעותו של אושוויץ.

פלבג כותבת כי התמודדות אמיתית מחייבת דין וחשבון עמוק של הפילוסופיה עם אחת מאבני היסוד של המחשבה הפילוסופית: המחשבה הספקולטיבית ההגליאנית אשר בבסיסה רעיון "המוות היפה". האם הפילוסופיה של המוסר עמדה בחובתה זו? האם היא יכולה לעמוד בה בלי לאבד את אחת מנקודות המשען המרכזיות שלה?

הגירה ומוסר עומדים גם במרכז מאמרם של רקפת זלשיק ונרדב דוידוביץ', "צ'לה של השואה על הביואתיקה: מבט השוואתי", העוסק בהתפתחותה של הדיסציפלינה החדשה אחרי השואה. המאמר מבקש להשוות את התפתחות התחום בשלושה מרכזים: גרמניה, ארצות הברית וישראל, ובייחוד לבחון כיצד התמודד התחום עם המורשת הבעייתית שהנחילה השואה למקצוע הרפואה. לטענת הכותבים, על ידי צמצום הבעיה לתחום "הרפואה הנאצית" נמנע בדרך בית רציני מהסוג שלו קוראת פלבג. לטענתם, "במשך עשורים רבים לאחר מלחמת העולם השנייה הבחינה מרבית הפרופסיה הרפואית בין פשעי הרפואה של הנאצים לבין העשייה הרפואית שלה עצמה". גישה ביקורתית, לטענת המאמר, דורשת לבחון דווקא קווי רצף והמשכיות בין הרפואה הנאצית לבין הרפואה ה"נורמלית" במקום להתעקש על הבחנות אשר מטשטשות ומסתירות המשכיות של פרקטיקות בעייתיות. בדומה, גם מאמרו של בעז נוימן, "בין החום לירוק: נאציזם, שואה, אקולוגיה", עוסק בחקירת רצף והמשכיות בתוך תחום מחקר חדש: האקולוגיה והחשיבה הירוקה. התחום צמח בשנות התשעים ובמבט ראשון נראה כהיפוכה של תפיסת העולם הנאצית ואולי אף כמענה עליה. נוימן מצביע על קו המשכיות מטריד בין הדיסציפלינה החדשה לבין המורשת הנאצית ה"ירוקה", ואולם בניגוד למחקרים קודמים אשר הסתפקו בהצבעה על נקודות הדמיון והשוני בין התנועה הירוקה לנאציזם, מאמר זה מבקש ללכת צעד נוסף ולבחון כיצד ניתן לבצע מהלך הפוך ולראות באקולוגיה פרדיגמה ומתודולוגיה שבאמצעותן אפשר לקדם את חקר השואה. כמוכן זה מאמרו של נוימן, וכן מאמריהם של אנגל, פרידלנדר וגולדברג, מבקשים ליצור אינטגרציה חדשה בין תחומים אשר הופרדו בעזרת קווים אידיאולוגיים, ואשר חיבור ביניהם יכול לעזור לפתח ראייה ביקורתית של חקר השואה והבנה של השלכותיו הרחבות על תחומי דעת אחרים.

חותמים את הגיליון מאמריהם של רבקה ברוט ולורנס דאגלס אשר בוחנים את השפעת השואה על המשפט. לורנס דאגלס מציע מבט פנורמי על ההתמודדות המשפט עם פשעי השואה דרך בחינה של משפטי נירנברג ומשפט אייכמן, ואילו ברוט משווה בין משפט אייכמן למשפטי משתפי הפעולה היהודים שקדמו לו בשנות החמישים כדי לבחון מקרוב את דרכי התמודדותו של המשפט הישראלי עם האזור האפור של שיתוף הפעולה. הדיון המשפטי אשר מתבסס על התקדים ניצב לפני אתגר לא פשוט בכואו לשפוט את הפשעים חסרי התקדים של הנאצים. וכך, הניסיון להצביע על תקדימים במשפט הבין-לאומי כדי לבסס את הלגיטימיות של העמדתם של בכירי המשטר הנאצי לדין פלילי, הביא את אדריכלי משפט נירנברג להתמקד בפשעי מלחמה ובפשע של מלחמה תוקפנית במקום בפשע החדש — הפשע נגד האנושות. במאמרו "פשעי זוועה, סוגיית הענישה ומקומו של המשפט" טוען דאגלס כי מסגרת משפטית זו הייתה שמרנית באופייה ולא הצליחה להתמודד עם האתגר האמתי שהיוו פשעי השואה עבור המשפט הפלילי. כדי להצליח להתמודד עם זוועות השואה נדרש המשפט להתגבר על מחסום

הריבונות המדינית ולהגדיר פשע חדש שעניינו פגיעת הריבון באזרחיו כפשע נגד האנושות. לטענת דאגלס, למרות ניסוח קטגוריות חדשות של פשעים, ולמרות ההתגברות על מגבלות הריבונות וההשתחררות מכללי ההתיישנות ומכללי הסמכות הטריטוריאלית — המשפט טרם השכיל להתמודד עם האתגר המשמעותי ביותר שהציבה לפתחו השואה, דהיינו חשיבה מחודשת על המטרות הקלאסיות של המשפט הפלילי — גמול והרתעה, וקבלת הלגיטימיות של מטרות דידקטיות — חקר ההיסטוריה ועיצוב הזיכרון הקולקטיבי, המזוהות בדרך כלל עם הסכנה החמורה ביותר לתפיסת משפט ליברלית, היא סכנת משפט הראווה הפוליטי.

אם מטרתם המרכזית של משפטי השואה היא דידקטית, איזה סוג של היסטוריה נוצר בבית משפט הפועל במסגרת כללי הפרוצדורה הפלילית? זוהי השאלה שבה עוסקת רבקה ברוט במאמרה "האזור האפור" של שיתוף פעולה בבית המשפט". המאמר בוחן כיצד משתנה הייצוג ההיסטורי של משתפי הפעולה בהתאם למטרות המשפט. לטענתה המשפט הפלילי לא הצליח להשתחרר מחשיבה בינארית המסווגת אנשים לשחור ולבן, ובכך הוא מחמיץ את גווני האפור המרובים של שיתוף פעולה עם המשטר הנאצי, אשר בהם מרבית היסטוריונים לעסוק בעת האחרונה. האם ההבדל בין המשפט לבין חקר ההיסטוריה נובע מהמתח בין הבנה לשיפוט? האם הבנה היסטורית מחייבת את השעיית השיפוט? האם שיפוט דורש לעצור את ההבנה בנקודה מסוימת? כך למשל, האם המשפט צריך להוסיף ולהחזיק בהנחת היסוד של קיום חופש בחירה גם בתנאים קשים של טרור וסכנה קיומית? האם ניתן להניח כי גם במשטר פשיסטי או טוטליטרי מוסיף להתקיים מצפון מוסרי אוניברסלי שבכוחו לזהות פקודה בלתי חוקית בעליל? ואולי האתגר האמתי שמציבה השואה למשפט הוא הניסיון לחבר בין הבנה היסטורית לשיפוט בלתי מתפשר?

מחשבות אלו מחזירות אותנו אל ספרה המפורסם של חנה ארנדט אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע, אשר פורסם לראשונה בשנת 1963 ותורגם לעברית רק בשנת 2000. במבט לאחור, ואחרי ששכחו גלי הסערה הפוליטית שעורר הספר בזמנו, חוזרת ועולה השאלה שניסחה ארנדט: כיצד ניתן לשפוט את מי שנכשל בשיפוטו המוסרי? וביתר חריפות: האם צמצום הבעיה לתחומי המשפט מסתיר את משבר השיפוט העמוק יותר שעמו אנו נדרשים להתמודד בעקבות השואה — משבר כוח השיפוט שלנו כאזרחים שומרי חוק? ארנדט הבינה כי מאחורי מסך התקדימים שעליהם נסמך בית המשפט מסתתר משבר שיפוט עמוק יותר וביקשה להצביע על מקורותיו הפילוסופיים. ואולם במסעה היא הגיעה במהרה לאותן שאלות אשר המשפט, החל ממשפטי נירנברג, ניסה להימנע מהן: מה היה חלקו של המשפט בשואה? האם ניתן לחשוב על אושוויץ כחלק מ"שלטון החוק"? ובאופן רחב יותר, מה תפקידו של ערך הציות לחוק עבור מבצעי הפשעים? מחשבה זו עומדת בבסיס הרצאותיה המאוחרות יותר של ארנדט, "הרצאות על הפילוסופיה הפוליטית של קאנט" (שתורגמו לאחרונה לעברית). בהרצאותיה אלה היא בוחרת לחזור לביקורת כוח השיפוט של קאנט כדי להתמודד עם משבר השיפוט המודרני שאותו זיהתה. היא מעלה את השאלה כיצד ניתן לשפוט מחוץ לכלל המוכר, מעבר להוראות החוק או לצו הריבון? ומה הקשר בין כוח השיפוט של היחיד לבין החוש

הקהילתי, המכונה *common sense*, או *sensus communis*. שאלות אלו, כפי שמראים רבים מן המאמרים בגיליון, אינן נוגעות אך ורק ליחיד או לאזרח, אלא עולות תדירות וביותר חריפות בדיסציפלינות המדעיות אשר ביקשו להתמודד עם השואה.

נדמה, אם כן, שמעבר לבחינה ביקורתית של כל דיסציפלינה ודרכי התמודדותה עם השואה בנפרד, דרוש דיון אינטגרטיבי המבקש לחשוף את קשרי הגומלין בין הדיסציפלינות. דיון כזה זימן למשתתפי הגיליון סרטה עטור השבחים של יעל חרסונסקי שתיקת הארכיון (ישראל, 2010), אשר מבוסס על חומר הגלם של סרט תעמולה נאצי על גטו ורשה אשר מעולם לא הושלם. ברצוני להתמקד בנקודה מרכזית אחת שעלתה בדיון והיא שאלת אחריותם של "העומדים מן הצד", וביתר דיוק, אחריותם של המשתתפים העקיפים בפשע, כל אותם מומחים מודרניים — הצלם, הבנקאי, האדריכל — אשר שיתפו פעולה בדרך זו או אחרת עם המשטר ונשענו על אתוס המקצועיות כדי להתחמק מן הדיון המוסרי. הוויכוח התחדד סביב הצגתה של סצנה מן הסרט הנאצי אשר בה נראות נשים יהודיות עירומות במקווה. מהי אחריותו של במאי הסרטים המבקש להשתמש בסרט תעמולה נאצי לצורך קידום ההבנה ההיסטורית? האם נכון להימנע כליל מהצגת סרטים אלו, או אולי יש לאפשר הצגה חלקית של מספר דקות מוגבל? אולי דווקא הגבלה זו היא שמעלימה את ההקשר הבעייתי שבו צולמו, ולטענת חרסונסקי, כך אכן עלה בגורלם של צילומים אלו אשר הפכו, אולי שלא מדעת, למייצגים את חיי הגטו והקהילה במוזיאונים שונים בעולם. כדי להחזיר לסרט התעמולה הנאצי את הקשרו שילכה חרסונסקי בסרטה את עדותו של וילי ויסט, אחד הצלמים שהשתתפו בהכנת הסרט הנאצי. העדות ניתנה באחד המשפטים שהתנהלו בגרמניה לאחר המלחמה. בעדותו מסתתר הצלם מאחורי מקצועיותו וטוען כי הקושי העיקרי עבורו בצילום סצנת המקווה נבע מהיעדר תאורה מתאימה.

נקודה זו מחזירה אותנו אל הדילמה שבה פתחתי — כיצד מתמודדים עם פשע שיצר השתקה כה מוחלטת של קורבנותיו? מה עושים כאשר תיעוד הפשע, במסמכים או בצילומים אשר נחשבים אובייקטיביים לכאורה, נוצר ברובו על ידי מחוללי הפשע ומנקודת מבטם? חרסונסקי, בדומה לפרידלנדר, בחרה להשיב את הקורבנות למרכז הבמה והוסיפה לסרט התעמולה האילם את קולותיהם של הקורבנות כפי שהם באים לידי ביטוי ביומנים הרבים שנכתבו באותה התקופה, לצד תגובותיהם המאוחרות של ניצולים וניצולות מגטו ורשה אשר צולמו בעודם צופים בסרט הנאצי האילם. האם צירוף זה שהיה בלתי אפשרי בזמן אמת בין הקול היהודי לבין המבט הנאצי יכול לתקן במשהו את הפשע הנורא? ואולי צירוף כזה יוצר עיוותים היסטוריים משלו? אולי מוטב להקרין את הסרט הנאצי במלואו ללא תוספות? ואולי ההשוואה הנדרשת היא דווקא בין המצלמה הנאצית למצלמה היהודית? בסרטו המרתק של דוד פרלוב זיכרונות משפט אייכמן (ישראל, 1979) אשר שוחזר והוקרן מחדש בשנת 2011, אנו מוצאים אולי התחלה של תשובה. פרלוב מציג את תמונות הסטיל של הגטו שצילם הצלם היהודי הנריק רוס, אשר תיעד במצלמתו בהיחבא ומתוך סיכון חייו את מראות גטו לודז' בזמן המלחמה. אף שהתצלומים מציגים לכאורה דימויים דומים לאלו שהוצגו בסרט הנאצי —

תמונות של רעב, ייאוש ומוות — המצלמה של רוס מצליחה להעביר אלינו הצופים דימוי שונה בתכלית, השומר על אנושיותו כנגד הניסיון ליטול את שריד האנושיות האחרון של הקורבן. למול הצלם הנאצי שהסתתר מאחורי מקצועיותו, אנו לומדים כי הצלם היהודי שסיכן את חייו כדי למסור עדות מצולמת מתוך הגטו לא צילם אפילו צילום אחד אחרי ששוחרר מגטו לודז'.

הגיליון נחתם בביקורת ספרים של נעמה שי"ק אשר בוחנת את היחס לשואה המשתקף בספרי זיכרונות מוקדמים של ניצולות שואה וכן את התגובה הציבורית שקיבלה סוגת כתיבה זו בישראל. שי"ק דנה בספרי זיכרונותיהן של שלוש ניצולות אושוויץ אשר ראו אור בשנים הראשונות שלאחר המלחמה. שניים מן הספרים תורגמו לעברית רק בעשור האחרון, ואחד לא תורגם כלל, על אף ההכרה שזכה לה בעולם הרחב. באמצעות התמקדות בהיבט המגדרי, וכן מתוך השוואה בין ספרות זיכרונות מוקדמת לבין זו שנכתבה בעשורים מאוחרים יותר, מבקשת הכותבת להתוות דרך חדשה להבנת ייחודיות החוויה הנשית במחנה ובמיוחד להצביע על קשרים בין ההבנה ההיסטורית של השואה לבין השלבים שעברה החברה הישראלית ביחסה לשואה ולחוויה הנשית בה.

ביחד, מאמרי הגיליון מבקשים לפתוח דיון ביקורתי ורפלקסיבי, כל אחד בתחומו, בשאלת מקומה ואחריותה של האקדמיה: האם היא מסתכמת בשמירה על קודים מקצועיים של מדעיות ואובייקטיביות או שמא עליה לקחת אחריות אתית ומוסרית על עצם השימוש בריחוק המדעי כדי להימנע מנקיטת עמדה ערכית? בימים אלה מתנהל ויכוח נוקב בישראל על הקשר בין אקדמיה לפוליטיקה, בצל איום של סגירת המחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון על ידי המועצה להשכלה גבוהה. למול טענותיהם של אלו המעלים על נס את "האובייקטיביות המדעית" ומזהירים מפני סכנות הפוליטיזציה של האקדמיה הישראלית, מזכירים לנו מאמרי הגיליון גם את הסכנה ההפוכה של התחמקות מהתמודדות פוליטית ומוסרית בשם המקצועיות והמדעיות. הפניית הזרקור לאחור, אל ההתמודדות או ההתחמקות מהתמודדות של הדיסציפלינות המדעיות עם אתגרי השואה, מבקשת לקרוא למהלך של חשבון נפש, במקום השימוש בשואה, המקובל במחוזותינו, ככלי רטורי הנועד לסיים את הדיון עוד בטרם התחיל.